

Oddmund Løkensgard Hoel

Mål og maskulinitet

Kjønnspektiv på målsaka som ideologisk, kulturelt, språkleg og organisatorisk fenomen 1885-1940

Framført manuskript til prøveforelesing for ph.d-graden, oppgjeve emne.

Noregs teknisk-vitskaplege universitet, Trondheim, 20. november 2009.

Innleiing

Var målsaka mellom 1885 og 1940 kjønna? Det er kortforma av spørsmålet som skal drøftast her. I orda "Mål og maskulinitet" kan me lesa eit spørsmål og kanskje òg ein tese om at målsaka var eit maskulint fenomen i perioden. Var det slik?

I juni 1929 vart det halde ei privat folkerøysting om namnevalet *Kristiansund-Fosna*. Den leiande målavisa *Den 17de Mai* i Oslo oppsummerte dagen etter tapet med ei overskrift som sa det meste: "Ei kjerring-røysting!"¹ Det hadde vore lett å fylla tre kvarter med liknande mannssjåvinisme døme, og det er gjort på trekvarter minutt å slå fast at målsaka og målrørsla 1885-1940 *sjølvsagt* var kjønna, og *sjølvsagt* var eit maskulint fenomen.

Meir interessant er då spørsmålet om målsaka var kjønna på *ein annan måte* enn samfunnet elles, og ikkje minst: om det kan sporast *endringar* gjennom det halve hundreåret frå 1880-åra til andre verdskrigen.

Me skal ikkje forlata oppgåveformuleringa heilt. Her står "Mål og maskulinitet. Kjønnspektiv på målsaka...", her står ikkje "Mål og femininitet. Kvinneperspektiv på målsaka...". Med dette knyter oppgåveformuleringa seg eksplisitt til ein viss tradisjon innanfor den kvinne- og kjønnhistoriske forskinga.

Så lat oss byrja der.

¹ *Den 17de Mai*, 19.6.1929.

Frå kvinnehistorie til kjønns historie

Etableringa av den kvinnehistoriske forskinga var eit ektefødd barn av 70-talsfeminismen. Sentralt i det kvinnehistoriske programmet stod kritikken av den etablerte mannsdominerte historieskrivinga og synleggjering av kvinnene si rolle i historia.² Det vart grave fram mykje dokumentasjon om kvinner, og forskinga bidrog til ei viss omgrepsutvikling i historiefaget, oppsummerer Gro Hagemann i eit tilbakeblikk (2003).

Forskinga på målrørsla si historie har vore gjennom den same utviklinga. I hovudoppgåva si om Hulda Garborg frå 1984 peika Liv Heskestad på at Garborg, som alle andre målkvinner, var fráværande i lagsogene til Noregs mållag og Noregs ungdomslag.³ Det er elles særleg frå dei litteraturfaglege miljøa det har kome arbeid som har synleggjort målkvinnene – eit godt døme er antologien *Kvinner i nynorsk prosa* (1980).⁴

Men dei kvinnehistoriske forskingsmiljøa inntok raskt ein sjølvkritisk posisjon til sitt eige pionéararbeid. Spissformuleringa av kritikken har vore at ein skriv den same historia, berre med kvinnelege i staden for mannlege aktørar.

Den andre kvinnehistoriske hovudposisjonen var kvinnehistorie integrert i den nye sosialhistoria, noko som Hagemann framhevar som den dominerande i 1970-åras norske kvinnehistoriske forskning. Den aktørorienterte synleggjeringsforskinga vart her supplert med ei strukturorientering, og resultatet har vore mykje ny informasjon om kvinner i økonomiske og sosiale samanhengar. Veikskapen som sjølvransakinga i dei kvinnehistoriske forskingsmiljøa raskt munna ut i, var at forskinga vanta *kjønn* som forklaringsvariabel. Kjønnskilnader vart i materialistisk sosialhistorisk forskning forklart med reint økonomiske variablar medan kulturelt definerte kjønnskilnader ikkje fekk nokon plass i analysen.

Men så såg ein lyset: "I ettertidens lys kan 1980-årenes språklige vending nesten fortone seg som en slags vekkelse," skriv Gro Hagemann.⁵ Poststrukturalismen vart ein analytisk reiskap i hendene på dei tidlegare kvinnehistorikarane, som no definerte feltet sitt som *kjønns historie*. Som Joan W. Scott sa det i 1988, var det snakk om eit arbeid for å avdekkja og avsløra den ofte stille og løynde måten kjønn er til stades som ei formande kraft i

² Hagemann 2003, s. 30.

³ Heskestad 1984.

⁴ Breivik (red.) 1980.

⁵ Hagemann 2003, s. 17.

organiseringa av dei fleste samfunn.⁶ Det vart no relevant å undersøkje kva kjønn hadde å seia i høve til fenomen som stat, nasjonalisme, forsvarspolitik og alle typar institusjonsbygging. Og det vart relevant å spørja om til dømes *målsaka* er eit *kjønna* eller *maskulint* fenomen.

Kvinner og norskdom som antagonisme

Då er me framme ved dagens emne, men samstundes er me berre komne til 1994. Når eg så langt har bygt mykje på Gro Hagemann, er det ikkje berre fordi ho er ei av dei store i norsk kjønns historisk forskning, men òg fordi ho i 1994 kom med eit arbeid som går rett inn i kjernen av dagens emne. "Kvinner og norskdom" var tittelen på føredraget ho heldt på seminaret til Den norske historiske forening i 1994, prenta same år i konferanserapporten som May-Brith Ohman Nielsen redigerte.⁷

Med bakgrunn i forskinga si på lærarane meiner Hagemann å sjå ein klar antagonisme mellom norskdom og kvinner og i lærarrørsla. Vestlandslærarane, som var målfolk, hadde liten sans for kvinnekrava til bylærarinnene, som var riksmålskvinner (som Ragna Nielsen). Var denne antagonismen tilfeldig? Neppe, svarar Hagemann, for det var "ikke [enkelt] å finne de kvinner som forente et engasjement for den folkelige nasjonalismen med et kvinnesaksengasjement." Berre to slike kvinner kjem i synsfeltet til Hagemann, Aasta Hansteen og Hulda Garborg, og av dei vart det berre Garborg som "integrerte dobbeltengasjementet [for kvinner og norskdom] i et samlende samfunnssyn."⁸

Hulda Garborgs store arbeid for norskdomsrørsla kan oppsummerast i nokre få stikkord: Ein stor skjønn- og faglitterær forfatterskap, introduksjonen av færøysk folkedans som norsk 'leikarring' i 1902, og framfor alt skipinga av Det Norske Teatret som opna i 1913. Kjønnspolitisk stod Hulda Garborg i ein klar skilnadsfeministisk tradisjon, i artikulert opposisjon til den likskapsfeminismen som prega hovudstraumen i kvinnerørsla kring hundreårsskiftet, der røysterettsspørsmålet var det viktige. Kvinner skulle ikkje opphøyrå å vera kvinner, meinte Hulda Garborg, tvert om skulle dei utvikla kvinnelegheita si endå meir einsidig og gjennomført. Ho var ein sterk motstandar av fellesundervisning for jenter og gutar i skulen, som ho var redd ville villeia jentene til å tru at dei hadde same plikter og

⁶ "...the often silent and hidden operations of gender that are nonetheless present and defining forces in the organization of most societies." Scott, her etter Blom 1994, s. 50.

⁷ Hagemann 1994.

⁸ Ibid., s. 65.

oppgåver i samfunnet som gutane. Idealet var den sterke, vakre og staute fiskar- eller bondekona, og framtidsvona låg meir generelt i det tradisjonelle bondesamfunnet. Hagemann meiner Hulda Garborgs nasjonalisme var definert av "anti-modernisme og anti-feminisme", og ut frå dette generaliserer ho: "Norskdomsrørsla baserte sin selvforståelse på en rural levemåte og en familieøkonomi der kjønnsarbeidsdelingen var en helt sentral bærebjelke."⁹ Kort sagt: Den moderne kvinneemansipasjonen og den folkelege nasjonalismen i norskdomsrørsla var ein antagonisme.

Hagemann tek det atterhaldet at ho er i oppstarten på eit forskingsprosjekt – som aldri vart gjennomført. Ho skriv at ho "vil tillate [seg] den typen av høyttenkning man bare kan drive med når man ennå ikke vet hvor komplisert den historiske virkeligheten senere vil vise seg å være".

Atterhald eller ikkje – hovudpoenget her er at antagonismen mellom kvinnesak og norskdøm har vore ein styrande modell for mykje av det som er skriva på feltet, både før og ikkje minst etter Hagemanns arbeid. Nokre døme: I studien *Det (ny)norske mennesket* (1985) analyserte Aslaug Nyrnes det nynorske familiebladet *For Bygd og By* som kom ut 1912-1932. I den litterære norma i bladet finn ho det nye borgarlege familieidealet klart representert, oppsummert i sitatet "Mor og heim høyrer ihop som sol og dag".¹⁰ Idar Stegane har analysert nynorsk heimstaddikting både av menn og kvinner i avhandlinga *Det nynorske skriftlivet* (1987) og hevdar der at ein finn ei merkbar dreining *bort frå* emansipatoriske idear kring hundreårsskiftet. Stegane forklarar dette med ei generell 'avradikalisering' av målrørsla etter hundreårsskiftet. Dette er eit interessant synspunkt me skal koma attende til. Og når Kari Melby skriv om perioden 1900-1950 i synteseverket *Med kjønnsperspektiv på norsk historie* (1999/2007), formidlar ho atterhaldslaust vidare synet på norskdomsrørsla frå Hagemann sin Hulda-artikkel.¹¹

Kort oppsummert har to forskingstradisjonar møttast i teorien om ein antagonisme mellom norskdøm og kvinnesak, på den eine sida den generelle kjønns- og profesjonshistoriske forskinga, og på hi sida litteraturforskinga (den nynorske).

⁹ Ibid., s. 69.

¹⁰ Nyrnes 1985, s. 76f.

¹¹ Kari Melby i Blom og Sogner (red.) 2005, s. 270f.

Eit alternativt syn: bygdefeminismen

For eit tiår sidan møtte teorien om ein antagonisme mellom kvinnesak og norskdom motbør. I oversiktsverket *Norsk historie 1860-1914* (1999) skriv Jostein Nerbøvik at "Vi veit mindre om dei feministiske impulsane på bygdene. I nokre tilfelle er likevel signala så sterke at vi kan tale om ein *bygdefeminisme*. Norskdomsmiljøet utgjer då heilt klart jordsmonnet."¹²

Året etter kom så hovudoppgåva til Eli Bjørhusdal, *Målkvinner før 1900* (utg. 2001),¹³ som framleis er det sentrale forskingsarbeidet på feltet og naturleg nok har danna eit viktig grunnlag for mi drøfting. Konklusjonane kan oppsummerast i 5 punkt:

- 1) Det er eit emansipatorisk likskapsfeministisk kvinnesyn som dominerer i kjeldene. "Ein eigen skilnadsfeministisk strategi med bakgrunn i mor-, heim- og barnretorikk kan ikkje seiast å ha etablert seg som ei dominerande retning i målrørsla før 1900." (s. 67)
- 2) Teorien om "ei *påviseleg* avradikalisering av kvinnesynet i målrørsla" i 1890-åra vert *ikkje* underbygd i kjeldetilfanget.
- 3) Ungdomslag og folkehøgskular var opne for jenter og arbeidde aktivt for å rekruttere dei. Gjennom folkehøgskulane hadde bygdejenter sjansen til å få seg ei *allmennfagleg* utdanning, ikkje berre ei praktisk husstellsutdanning, og folkehøgskulane var dessutan pionerar når det galdt fellesundervisning mellom gutar og jenter. Med utspring i desse miljøa, dominerte av frilyndt grundtvigiansk ideologi og venstresak, etablerte det seg mange stader kvinnesaksmiljø som gjerne var minst like radikale som dei urbane – det er dokumentert både i Vest-Telemark, Nord-Trøndelag, Volda og Voss attåt fleire målkvinner andre stader.
- 4) Det fanst sterke kvinnemiljø i målrørsla i byane, særleg Kristiania.
- 5) Hulda Garborg var den fremste og mest profilerte målkvinna, men kvinnesynet hennar var ikkje representativt korkje for kvinnesynet i norskdomsrørsla allment eller synet til dei målkvinnene og målkvinnemiljøa som Bjørhusdal granska.

Åtaksvinklar

Dermed var siste ordet sagt – så langt. Bortsett frå ein del mindre arbeid kring Garborg-jubileet i 2001 og unionsmarkeringa i 2005 har eg ikkje registrert nyare forskingsarbeid som har gått vidare inn på emnet. Det er såleis på høg tid å prøva om desse resultatata framleis står seg, og ikkje minst: i kva grad dei kan generaliserast til heile perioden 1885-1940.

¹² Nerbøvik 1999, s. 175.

¹³ Bjørhusdal 2001.

Her har me eit empirisk problem. For perioden 1900 til 1940 finst ingen større kvinne- eller kjønns historiske forskingsarbeid om norskdomsrørsla. Når ein ser kva Bjørhusdal fann på 1800-talet i lys av det ein tidlegare *trudde* om feltet, er det gode grunnar til å uttala seg lite skråsikkert om 1900-talet. I staden for å dra bastante konklusjonar, vert ei hovudsak med den følgjande drøftinga heller å dra fram nokre tema som burde vera aktuelle forskingsinngangar til feltet. Her kan den generelle norske kjønns historiske forskinga by på mykje nyttig kontekstkunnskap, og det kan òg vera inspirasjon å finna i den internasjonale teoretiske litteraturen.

I valet mellom fleire moglege innfallsvinklar konsentrerer eg meg i framhaldet om tre:

1. Militariseringa av målsaka
2. Den nynorske husmorideologien
3. Kjønns perspektiv på målorganisasjonane

Militariseringa av målsaka i eit kjønns politisk perspektiv

1980- og særleg 90-åra kunne by på ei ny og sterk forskarinteresse for nasjonalisme og nasjonal identitet, men her vart ikkje kjønns utan vidare rekna som relevant. I dei sentrale teoriverka sine på 1980-talet rekna både Ernest Gellner (1983) og Anthony D. Smith (1986) nasjonen som ein kjønnsfri sone. Nasjonen var for dei ei sosial gruppe som intenderte einskap og samhald kulturelt og politisk, uavhengig av kjønns.

Særleg frå slutten av 1980-åra har den kjønnsblinde nasjonalismeforskinga vorte utfordra. Den britiske sosiologen og kjønnsforskaren Sylvia Walby har i oversynsartikkelen "Gender Approaches to Nations and Nationalism" (2006) identifisert fleire retningar som me eit stykke på veg kan kjenna att frå gjennomgangen av norsk kvinne- og kjønns historisk forskning.

Både Walby og mange andre dreg fram graden av militarisme og væpna konflikter som ein viktig variabel som påverkar det ho kallar 'kjønnsregimet' i eit samfunn. Innanfor norsk kjønns historieforsking har Ida Blom gått inn på tilhøvet mellom kjønns, nasjon og militærpolitikk i fleire arbeid frå tidleg i 1990-åra. Blom erklærer at ho er inspirert av Joan Scott og poststrukturalistisk kjønns historieforsking, og arbeida kan reknast som typiske for det Walby kallar "early writings" om kjønns og nasjon (=kring 1990).

Den militærpolitiske raptusen til målrørsla frå 1880-åra til fyrste verdskrigen er etter måten grundig utgreidd i avhandlinga mi. Hovudpoenga kort oppsummert: Det går ei tydeleg line frå folkevæpningsrørsla i forfatningsstriden i 1880-åra gjennom opprustinga mot Sverige frå midten av 1890-åra og til karlstadopposisjonen og krigstrugsmåla hausten 1905. Lina kan følgjast vidare gjennom opprustinga fram mot fyrste verdskrigen. Me finn gjennom desse åra ein markant militærpolitisk aktivisme med militaristiske innslag både hjå målaviser som *Fedraheimen* og *Den 17de Mai*, venstrepolitikarar med tilhøyrslar i målrørsla og målorganisasjonar som Norigs ungdomslag, Studentmållaget og Samlaget.

I slike situasjonar kan ein, både etter Walby, Blom og mange andre, generelt venta å finna ei framheving av det maskuline, i somme tilfelle òg 'krigsinstinktet' hjå mannen. Kvinneidealet som vert framdyrka, er tvert om morskapen – vernet om og dyrkinga av heimen, omsorgsrolla og oppfostringa ungar, og framhevinga av 'heimen' som metafor på 'nasjonen'.

Dette finn me mange strålende illustrasjonar på i målrørsla, og eg nøyer meg med eitt: I 1904-05 nådde den militærpolitiske agitasjonen eit klimaks samstundes som norsk presse følgde den japansk-russiske krigen med argusauge. I ei artikkelrekkje i *Den 17de Mai* på nyåret 1905 vart den suksessrike japanske admiralen Togo Heihachiro framheva som det store førebiletet. Togo vart som 11-åring "sett paa eit altar og vigd til fedrelandet og sverdet ... Lat oss paa vaar maate gjera det same."¹⁴ At det her er snakk om ei verdsetjing og framdyrking av maskuline og i mange tilfelle òg krigarske verdiar, er utanfor all rimeleg tvil.

Eit kjernes spørsmål blir då: Gav denne maskuliniseringa seg utslag i eit 'backlash' for likestillingspolitikken i målrørsla?

Det er velkjent at Norske kvinners sanitetsforening vart skipa i 1896 som ein del av Venstre sin militære opprustingspolitikk. Føremålet var vernebuing til ein krigssituasjon – pleie av sjuke og såra, og produksjon og innkjøp av sanitetsmateriell. Formann frå 1896 til 1933 var den profilerte målkvinna Fredrikke Marie Qvam. Velkjent er kvinneunderskriftsaksjonen som Qvam sette i gang til støtte for unionsoppløysinga i august 1905. 280 000 kvinneunderskrifter vart samla inn på nokre få veker, og dei vart seinare eit avgjerande argument statsborgarleg kvinnerøysterett i 1907 og 1913. Både Qvam og makkeren hennar, kvinnesaksdronninga Gina Krog, formannen i paraplyorganisasjonen Norske Kvinners

¹⁴ Hoel 2009, s. 251.

Nasjonalråd, hørde til på den unionsradikale fløya i Venstre. Me finn òg baa som glødande "karlstadtormarar" i 1905.

Både Ida Blom og Eli Bjørhusdal skriv om dette og understrekar at ein i desse åra ikkje finn nokon antagonisme mellom kvinnesak og unionsradikalisme. Det ser òg ut til å halda stikk etter 1905. Eit raskt blikk på Anna Caspari Agerholt si framstilling av kampen om kvinnerøysteretten i Venstre etter hundreårsskiftet, tyder på at målfraksjonen i partiet kløyvde seg om lag etter dei same linene som partiet som heilskap.¹⁵ Etter ein del strid programfesta Venstre i 1906 kvinnerøysteretten. Redaktør Rasmus Steinsvik i *Den 17de Mai* var skeptisk: "Kravet um full valrett for kvendi er det etter vaart skyn for tidleg aa gaa med paa."¹⁶ Når Agerholt derimot skal peika på ein "fremragende venstremann" som tala varmt for statsborgarleg kvinnerøysterett, peikar ho på Georg Stang. Han var den store helten for dei unionsradikale fløya, den fremste militaristen i partiet og etter 1905 jamvel nyfrelst målmann. Han var elles var son av Anna Stang som var med på å skipa Norsk Kvinnesaksforening i 1884.

Når Agerholt oppsummerer striden om å opna embetsstillingar for kvinner, vert fleire målfolk nemnde. Oddmund Vik hadde i 1901 vore imot avgrensa kommunal kvinnerøysterett, men reiste i 1911 eit radikalt framlegg i Stortinget, som fall, om å opna *alle* embete unnateke statsrådsembeta for kvinner. Når Agerholt skal framheva to stortingsrepresentantar som i 1912 som då ville opna dei geistlege embeta for kvinner, nemner ho to målfolk: venstreveteranen Lars Liestøl og arbeidardemokraten Olav Eftestøl. Statsråd og målmann Ivar Tveiten får æra for å ha opna kyrkjene for kvinnelege forkynnalarar i 1925. Då var det alt fire år sidan den fyrste kvinna hadde ei preike i ei norsk kyrkje, i strid med gjeldande kyrkjerett. Det var teologistudenten – og målkvinna – Marta Steinsvik i Grønland kirke (1921).¹⁷

Utan at dette er granska grundig, er inntrykket heller tydeleg: Om den militærpolitiske aktivismen på andre vis førte til ei maskulinisering, er det lite som tyder på at dette fekk konsekvensar for haldninga til konkrete likestillings spørsmål.

¹⁵ Det følgande etter Agerholt 1973.

¹⁶ *Den 17de Mai*, 3.2.1906, her etter Dalhaug-basen.

¹⁷ NBL2.

Tilhøvet mellom feminisme og nasjonalisme

Kva for teoretiske og metodiske konsekvensar har i så fall det?

Om me går attende til Sylvia Walbys forskingsoversyn over feminisme og nasjonalisme, slår ho fast at synleggjeringsstradisjonen som reduserer kjønnspektivet til eit reint kvinnespektiv er utilstrekkeleg. Men samstundes les eg i artikkelen hennar òg ein tydeleg skepsis til å setja tilhøvet mellom kjønn og nasjon på formel. Ho legg vekt på at tilhøvet mellom 'kjønnsregime' og nasjonalisme varierer særst mykje både i tid og rom. Desse 'kjønnsregima' kan spenna over heile skalaen frå at kvinna skal halda seg i heimen og bli verdsett ut frå det ho utrettar der, og over til at ho både er tilstades og er ønskt i det offentlege livet, anten det er snakk om arbeidsliv, politisk liv eller utdanning. Ulike nasjonar og nasjonalismar har ofte ulike modellar for føretrekte kjønnsrelasjonar.¹⁸ I utbodet av kjønnsideal vert spørsmålet difor kven som vert føretrekte, og kvifor.

Utan at ho sjølv tek klart stilling, brukar Walby ein god del plass på ein forskingsstradisjon som ikkje er tematisert i dei norske kjønns-historiografiske framstillingane. Det er ein tradisjon som i tråd med Walbys meir generelle refleksjonar tek utgangspunkt i feminisme og nasjonalisme som *uavhengige* sosiopolitiske fenomen. Kjernepunktet i ei gransking vert då tilhøvet mellom desse fenomen. Med andre ord er det snakk om å granska korleis ulike feministiske retningar og ulike nasjonalistiske prosjekt i somme situasjonar er compatible og andre situasjonar ikkje-compatible fenomen. Som eit nøkkelverk i tradisjonen framhevar Walby klassikaren *Feminism and nationalism in the Third world* (1986) av den srilangesiske statsvitaren Kumari Jayawardena.¹⁹ I same tradisjon står Margaret Ward sine studiar av tilhøvet mellom irsk feminisme og sjølvstendestridd.

Ida Blom har i arbeida sine om kjønn og nasjon altså innteke ein sjølvverklært poststrukturalistisk posisjon. Eli Bjørhusdal har i studien sin tilsvarande definert seg innanfor den klassiske kvinnehistoriske synleggjeringsstradisjonen. Greitt nok. Men arbeida deira er meir enn dette prega av at dei plasserer seg trygt innanfor ein empirisk basert Jayawardena- og Ward-tradisjon. Denne tradisjonen er utvikla parallelt med og til ein viss grad i kjølvatnet av den poststrukturalistiske kjønnsforskninga. Her ligg det framleis eit stort potensiale for å kombinera ei fruktbar teoretisk tilnærming med ei empirisk orientering,

¹⁸ Walby 2006, s. 119.

¹⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/Kumari_Jayawardena.

både når det gjeld tilhøvet mellom kjønn og nasjonalisme, politikk og ideologiar allment, og mellom kjønn og målsaka særskilt.

Den nynorske husmorideologien i eit sosialhistorisk perspektiv

Om me så vel ein sosialhistorisk innfallsvinkel – kva finn me då?

Fleire forskingsarbeid hevdar som sagt at me ved inngangen til 1900-talet finn ei tydeleg konservativ kjønnspolitisk dreining i norskdomsrørsla, i tydinga ei sterkare framheving av skilnadsfeminismen, og dette vert gjerne knytt til ei generell 'avradikalisering' av norskdomsrørsla. Den prototypiske representanten for denne tradisjonen er Hulda Garborg, som vart ein offentleg person i 1890-åra og var det til ho døydde i 1934.

To sentrale spørsmål vert då om Hulda Garborg er representativ, og korleis dette kvinnesynet kan tolkast.

Konklusjonen til Bjørhusdal var at Hulda Garborg sitt kvinnesyn *ikkje* var representativt for norskdomsrørsla før 1900. Når det gjeld det allmenne samfunnssynet, plasserte Hulda Garborg seg tydeleg i den moderniseringskritiske agrarnasjonalistiske sidestraumen i målrørsla, godt utanfor den venstredominerte hovudstraumen. Ho var til dømes ei av få sentrale målfolk som skreiv under på skipingsoppropet for Fedrelandslaget i 1925.²⁰ Her blinkar såleis eit par varsellamper til påstanden om at kvinnesynet til Hulda Garborg skulle vera representativt for norskdomsrørsla utover på 1900-talet. Men dette er eit kvitt felt i forkinga.

Men at Hulda Garborg var viktig, kan ein utan vidare slå fast. Ho og Karen Grude Koht var utan samanlikning dei to mest sentrale kvinnelege intellektuelle i målleiren i tiåra etter hundreårsskiftet. Ein god illustrasjon på dette er serien *Norske folkeskrifter* som Norigs ungdomslag og Studentmållaget gav ut saman frå 1902 til 1963 – i alt 96 hefte, 2/3 av dei før fyrste verdskrigen. Dei kom til dels i store opplag som vart spreidde i norskdomsrørsla. Kvinnelege forfattarar stod bak seks av hefta, fire ved Hulda Garborg og to ved Karen Grude Koht.

²⁰ Hoel 2009, s. 425.

Korleis kan så kvinnesynet til Hulda Garborg, og langt på veg Karen Grude Koht, tolkast i lys av samtida?

Eit viktig drag i moderniseringa av samfunnet frå 1800-talet og inn på 1900-talet var skiljet mellom hushald og næringsdrift – mellom familieliv og arbeidsliv. I hushalda i bondesamfunnet var dette to sider av same sak der arbeidsdelinga mellom kvinner og menn var tydeleg, men der både deltok i arbeidsfellesskapen som garden utgjorde. Når arbeidet i det moderniserte arbeidslivet vart flytt fysisk bort frå heimen, vart resultatet ei kjønnssegregering der mennene deltok i arbeidslivet medan kvinna vart vist til familielivet. Kvinna var gjerne yrkesaktiv fram til ho gifte seg, men så var det slutt. Og i den grad kvinner deltok i arbeidslivet, var det gjennom ei tydeleg deling mellom mannsyrke og kvinneyrke. Som mellom anna Joan Scott har framheva, vart dette òg følgt av ein tenkemåte som definerte kvinnelegheit som uforeinleg med arbeid.²¹ Her er opphavet til den moderne husmora og husmorideologien.

Ut av dette sprang to liner i kvinnerørsla. Den dominerande frå 1880-åra var den likskapsfeministiske som kravde fullt tilgjenge for kvinner på line med menn på alle felt i samfunnet, anten det var snakk om det politiske livet (røysterett), organisasjonsliv og yrkesliv (tilgjenge til yrke). Den andre var den skilnadsfeministiske som kravde større rom og anerkjenning i samfunnet for det som vart rekna som typisk kvinneleg eigenskapar og dygder. Då skal det òg med ein gong seiast at dette ikkje alltid var diametrale motsetningar. Gro Hagemann strekar under at "blant mange av kvinnesakens pionerer gikk likhets- og særartstenkningen hånd i hånd"²² – eit godt døme er Fredrikke Marie Qvam som er ein tvitydig figur i dette biletet.

Særleg tydeleg er dette, meiner Hagemann, på eit anna felt: "Med sin vekt på kjønnskomplementaritet og sin religiøse forankring har mange kvinnehistorikere sett filantropiske og religiøse bevegelser som motstykket til kvinneemansipasjon. I noen grad har dette bidratt til å skygge for de handlingsmulighetene som også ble åpnet i disse bevegelsene." Både fråhaldsrørsla og Frelsesarmeen ga kvinner rike moglegheiter og "fostret initiativrike og selvstendige kvinner." Kanskje var det ein av grunnane til at desse rørslene appellerte så sterkt til kvinnene, spør Hagemann. Og vidare: "Selv den lavkirkelige pietismen kunne i enkelte saker vise seg å være støttespillere for kvinnesaken." Dette står i

²¹ Blom og Sogner (red.) 1999, s. 186.

²² Ibid.(red.), s. 211.

Med kjønnsperspektiv på norsk historie (1999), og ein må kunna seia at norskdomsrørsla her glimrar med fråværet.

Kvinnerørsla nådde sin store historiske siger med røysteretten i 1913, og fram til 1920-åra vart òg yrke etter yrke opna for kvinner.²³ Dei emansipatoriske kvinneorganisasjonane som hadde kjempa fram dette, som Norsk Kvinnesaksforening, gjekk samstundes inn i ei nedgangstid. Andre kvinneorganisasjonar var derimot i sterk vekst. Norske Kvinners Sanitetsforening hadde i 1940 heile 130 000 medlemmer fordelt på 800 lokallag. Det som i dag heiter Norges kvinne- og familieforbund hadde òg gode tider. Opphavet var Christiania Hjemmenes Vel, skipa 1898, så kom landslaget Hjemmenes Vel i 1915, og det skifte i 1933 namn til Norges husmorforbund. Det mønstra i 1940 30 000 medlemmer fordelt på 600 lag. Den fyrste store misjonen til Hjemmenes Vel i Kristiania, som bestod av gifte heimearbeidande kvinner frå borgarskapet, var å driva ei effektiv og vellukka fagforeiningsknusing mot tenestejentene som prøvde å fagorganisera seg.

Ei samfunnsmessig oppvurdering av morsrolla og kvinna si innsats i heimen går som den raude tråden gjennom denne breie kvinnerørsla etter hundreårsskiftet, ofte i skarp og uttala opposisjon til dei emansipatoriske feministane. I mellomkrigstida kom jamvel arbeidarrørsla skilnadsfeministane til unnsetjing. Dei organiserte arbeidarkvinnene hadde kring hundreårsskiftet vore av dei mest radikale feministane. I den økonomiske krisa og arbeidsløysa etter fyrste verdskrigen innleidde derimot både Arbeidarpartiet og LO ein kamp mot "dobbeltarbeidet". Lønsarbeid var eit knappheitsgode som måtte rasjonerast, og då kunne ikkje både mannen og kvinna i ein husstand krevja å få arbeida. Arbeidarpartiet la ned kvinneforbundet sitt i 1923, og i slutten av 1920-åra tok arbeidarpartistyrte kommunar, som Tinn, til å seia opp kvinner dersom mannen hadde arbeid. Den omsorgsfulle heimeverande husmora vart òg det store idealet i arbeidarrørsla.

Det eg oppfattar som eit kjernepunkt i Hulda Garborg si verksemd, er å omforma og tilpassa husmoridealet frå den urbane mellomklassen til ein bygde- og norskdomskontekst. Det var aktuelt fordi bygdene òg hadde ein veksande mellomklasse, av lærarar, funksjonærar og handelsfolk, og fordi moderniseringa av landbruket gradvis omforma bondekonerolla til ei husmorrolle etter kvart som arbeidsoppgåver vart flytte bort frå garden – til dømes til meieria.

²³ Lønnå 1996, s. 30f.

Det er altså noko uvisst om kvinnesynet til den urbane intellektuelle mellomklassekvinnula Hulda Garborg var representativt. Men uansett fell det inn i eit breitt kultur- og sosialhistorisk bilete som nødvendigvis òg måtte spegla seg i norskdomsrørsla.

Kjønnspektiv på målorganisasjonane

Om me no til slutt kastar eit blikk på målorganisasjonane – korleis er biletet der?

Det er fort gjort å slå fast at dei to sentrale medlemsorganisasjonane, Norigs ungdomslag (1896) og Norigs mållag (1906) var mannsbastionar. Den fyrste kvinna kom inn i ungdomslagsstyret i 1921. Då skal det leggjast til at Margit Brun Sletten hadde vore engasjert som kassestyrar eit tiår frå 1901. På målmannsstemna i 1906 der Noregs mållag vart skipa, finn me 6 kvinner og 131 menn (4%). Den fyrste kvinna kom inn i mållagsstyret i 1949. Både organisasjonane fekk dei fyrste kvinnelege leiarane sine i 1983. Ein treng neppe grundige komparative granskingar for å slå fast at desse to samskipnadene var seint ute med å sleppa til kvinner i sentrale posisjonar.

Ottar Grepstad har oppsummert dette med at "Målkvinnene sine arenaer var så godt som alle andre enn der leiinga i Noregs Mållag var."²⁴ Han er ein av få som har gått noko inn på dette, og lat oss då sjå på nokre andre arenaer. Når det gjeld medlemsmassen, har me ikkje statistikk over kjønnsfordeling. Heller ikkje tillitsmannsapparatet lokalt og regionalt er granska i eit kjønnspektiv, men når det gjeld dei største lokallaga som har gjeve ut jubileumsskrifter, er det ein overkomeleg jobb å telje. Eg har gått gjennom styrelistene for 1910 og 1935 i fem av dei største lokallaga i målrørsla, bondeungdomslaga i Oslo, Bergen, Nidaros og Stavanger, og Haugesund mållag og ungdomslag. Samla i desse laga var det 26-27 medlemer i lagsstyra. I 1910 fann ein til saman 6 kvinner, i 1935 8, noko som tilsvarar ein auke frå 20 til 30 prosent. Det er snakk om så små tal at ein skal vera svært varsam med å lesa nokon tendens ut av dei, men tala kan iallfall ikkje takast til inntekt for ei maskulinisering.

Noko av det mest interessante som historiene til desse laga har å by på i eit kjønnspektiv, er forretningsdrifta. Det er velkjent at mange bondeungdomslag, ungdomslag og mållag dreiv og delvis framleis driv serverings- og overnattingsverksemder. Denne historia er lite granska, men Ottar Grepstad har dokumentert at ungdomslag og

²⁴ Grepstad 2006, s. 167.

mållag gjennom 1900-talet sette i gang minst 212 slike "lagsbruk", av dei 119 kaffistover og 43 bondeheimar.²⁵ Desse bedriftene leverte gode overskot som gjekk med til å finansiera organisasjonsdrifta. I 1930-åra henta NM og NU sentralt truleg 50 % av dei samla inntektene sine frå lagsbruka, og for eigarlaga (lokallag, fylkeslag) var dei endå viktigare.²⁶ Lagsbruka vart i all hovudsak drivne med kvinnearbeidskraft, og underbetalte kvinner var med på å leggja eit viktig del av grunnlaget for overskotet. Ei anna og like interessant kjønns historisk side ved desse verksemdene er likevel at kvinner ikkje berre serverte, laga mat og reidde opp senger, men ofte òg sat i leiarposisjonane. Me finn her "eit styrande kvinnemønster", skriv Ottar Grepstad.²⁷

Kvinnene på kaffistovene og bondeheimane er frå ein synsvinkel (til dømes ein poststrukturalistisk) ei stadfesting av idéar om kjønnskomplementaritet og kjønnssegregering i arbeidsmarknad og organisasjonsliv. Mennene sat i styra, kvinnene dreiv butikken, som bestod av tradisjonelt kvinnelege syslar. *Bondeheimen* kan òg tolkast som ei forstørta utgåve av den borgarlege urbane heimen der den kvinnelege direktøren er motsvaret til den heimeverande kvinna som administrerte hushaldsøkonomi og tenestejenter.

Frå ein sosialhistorisk synsvinkel er dette like fullt uttrykk for eit modernisert arbeidsliv der kvinnene *ikkje* vart verande heime, men tok seg arbeid utanfor heimen – ein god del av dei som arbeidde i lagsbruka var gifte kvinner. Når Gro Hagemann som nemnt skriv om fråhaldsrørsla og Frelsesarmeen at dei gav kvinner rike moglegheiter og "fostret initiativrike og selvstendige kvinner," er det rimeleg å overføra den innsikta også på norskdomsrørsla og ikkje minst på lagsbruka.

Avslutning

Om me i varsame ordelag skal prøva å oppsummera det som er sagt, er den viktigaste konklusjonen at det ikkje er mykje her ein bør konkludera bastant om før det er gjort monaleg meir forskning på feltet. Eg skal likevel drista meg til ei samfanfating i 5 punkt:

²⁵ *Nynorsk faktabok 2005*, her etter Hoel 2009, s. 299.

²⁶ Grepstad 2006, s. 170.

²⁷ *Ibid.*, s. 146.

1. Målsaka og målrørsla var definitivt maskuline fenomen gjennom heile perioden. Men det er få indikasjonar på at målsaka var meir maskulin, eller kjønna på ein annan måte, enn samfunnet elles.
2. Korkje før eller etter 1900 ser det ut til å vera grunnlag for å operera med ein antagonisme mellom feminisme og kulturnasjonalismen i norskdomsrørsla, snarare tvert om.
3. Det er indikasjonar på at eit skilnadsfeministisk kvinnesyn med brodd mot dei likskapsfeministiske ideala var på frammarsj i norskdomsrørsla utover på 1900-talet. Om det stemmer, verkar det mest rimeleg å forklara det som ein refleks av den generelle framveksten av husmorrørsla og husmorideologien, som i opphavet var eit urbant middelklassefenomen, og ikkje som eit uttrykk for ei intern 'avradikaliseing' av målrørsla.
4. I forlenginga av dette er det rimeleg å tru at Hulda Garborg (og Karen Grude Koht) var meir representative og viktigare i dette biletet utover på 1900-talet enn før hundreårsskiftet, men me har òg sett klare indikasjonar på alternative retningar og kvinnemiljø.
5. Eg er open for å skifta mening om alle desse spørsmåla, men ikkje før nokon kan presentera empirisk baserte granskingar som kjem til andre konklusjonar.

Litteratur

- Agerholt, Anna Caspari. (1973). *Den norske kvinnebevegelses historie. Ny utgave med innledning av Kari Skjøsberg*. Oslo: Gyldendal.
- Bjørhusdal, Eli. (2001). *Målkvinner før 1900*. Skrifter frå Ivar Aasen-instituttet, 12. Volda: Høgskulen i Volda.
- Blom, Ida. (1994). Politikk og kjønn - nasjonalisme, forsvars-politikk og demokrati omkring 1900. I Kari Melby (red.), *Fra kvinnehistorie til kjønns historie? Rapport 3* (s. 46-65). Oslo: IKS, Avdeling for historie, Universitetet i Oslo, og Den norske historiske forening.
- Blom, Ida, og Sølvi Sogner (red.). (1999). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Blom, Ida, og Sølvi Sogner (red.). (2005). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årsskiftet*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Breivik, Inger Lise (red.). (1980). *Kvinner i nynorsk prosa*. Oslo: Samlaget.
- Grepstad, Ottar. (2006). *Viljen til språk. Ei nynorsk kulturhistorie*. Oslo: Samlaget.
- Hagemann, Gro. (1994). Kvinnesak og norskdøm. I May-Brith Ohman Nielsen (red.), *Nasjonal identitet og nasjonalisme. Innlegg på HiFo-seminaret i Farsund 11.-13. mars 1994* (s. 58-70). Oslo: Den norske historiske forening.
- Hagemann, Gro. (2003). *Feminisme og historieskriving. Inntrykk fra en reise*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Heskestad, Liv Heidrun Skaar. (1984). *Hulda Garborgs kulturelle arbeid innan norskdomsrørsla med vekt på kvinnesyn*. Hovudoppgåve i nordisk Universitetet i Bergen.
- Hoel, Oddmund L. (2009). *Målreising og modernisering i Noreg 1885-1940*. Avhandling (ph.d.). Trondheim: NTNU, Det humanistiske fakultetet.
- Lønnå, Elisabeth. (1996). *Stolthet og kvinnekamp. Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Oslo: Gyldendal.
- Nerbøvik, Jostein. (1999). *Norsk historie 1860-1914. Eit bondesamfunn i oppbrot*. (Bd. 5). Oslo: Samlaget.
- Nyrnes, Aslaug. (1985). *Det (ny)norske mennesket. Ein litterær analyse av familiebladet For bygd og by*. Oslo: Samlaget.
- Walby, Sylvia. (2006). Gender approaches to nations and nationalism. I Gerard Delanty og Krishan Kumar (red.), *The Sage handbook of nations and nationalism* (s. 118-128). London: Sage.